
Skapandet av ett lojalt medborgarsamhälle

Matti Klinge samt Rainer Knapas, Anto Leikola, John Strömberg, *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917. Helsingin Yliopisto 1640-1990 II*. Otava. 931 + 13 s. Ill. Helsinki 1989; sv. uppl. *Kejsrerliga Alexanders-Universitetet 1808-1917. Helsingfors Universitet 1640-1990 II*. Otava. 931 s. Helsingfors 1989.

Andra delen av Helsingfors universitets historia är ett imponerande arbete. Såväl Matti Klinges skildring av lärarna och de olika sidorna av deras verksamhet som John Strömbergs och Rainer Knapas framställningar rörande studenterna och universitetets byggnader håller hög klass. Byggnaderna som en egen speciell röd tråd i boken vittnar för sin del om universitetets centrala ställning i Finland redan med tanke på användningen av det sociala rummet. Illustreringen är utomordentlig och illustrationerna åtföljs av informativa bildtexter, som i form av en kompletterande parallelltext i en något avvikande stilart berikar boken överraskande och glädjande mycket.

Intressantast är boken dock som en skildring och analys av en politisk-samhällelig institution. Klinge har åter, liksom för nästan ett kvartssekel sedan i sitt arbete om studentkårens historia, placerat in sitt undersökningsobjekt i hela den samhälleliga kontexten på ett levande sätt och enligt min mening mera sociologiskt, eller åtminstone mera tacknämligt för en sociologisk läsart, än historiker i hans generation i allmänhet. T.ex. avsnittet om släktrelationerna inom universitetet får läsaren att tänka på Durkheim-inspirerade kulturanthropologiska analyser av klaner, totem och ritualer, även om Klinge inte själv för sin analys i denna riktning. Men viktigare är att texten lämpar sig väl för att läsas som en analys av en ideologiskt central institutions förhållande till resten av samhället och särskilt till staten. Jag begränsar mig också här till att kommentera denna aspekt, frågan om makten och ideologin under denna hundra-årsperiod som med Klinges ord var "det största skedet" i universitetets historia. Infallsvinkeln lyfter givetvis fram bara en aspekt av Klinges innehållsrika framställning.

*

Å ena sidan stod universitetet nära maktens centrum. Det förekom ett utbyte av personer och många andra kontakter mellan professorskåren och den högsta tjänstemannakåren. De ideologiska banden var också intima. Universitetet var "centrum för det offentliga livet", och till det kulturliv det representerade "knöts ett ansvar för landet och dess framtid".

Å andra sidan var universitetet en central institution i den process som ledde till att det moderna Finland uppstod. Inom dess krets skapades ett medborgarsamhälle, som under andra hälften av 1800-talet främjade lösgöringen från det byråkratiska samhällets bojor. I dessa strävanden låg en opposition mot de rådande maktförhållandena och åtminstone i viss mening en emancipation. I och omkring universitetet uppstod en "medborgaranda"; en offentlighet och allmän opinion växte fram. Särskilt den filosofiska fakulteten, alltså en med tanke på samhällstänkandet central del av universitetet, bildade "ett i förhållande till samhället fritt och vid behov även kritiskt element".

Båda dessa element, såväl accepterandet eller legitimeringen av det rådande systemet som kritiken är givetvis centrala faktorer i de institutioners historia som upprätthåller den intellektuella eliten, ifall man med intellektuella avser en grupp som vid utformningen av en politisk offentlighet formulerar och sprider uppfattningar om vilka vi är och i vilken riktning vi bör gå. Enligt Klinge låg tyngdpunkten i Finland klart på det förra alternativet, på makten och ansvaret: "kulturen byggde i väsentlig grad på en konstruktiv tradition". I detta avseende föreligger en viktig skillnad i förhållande till andra länder, där "universitetet hade en viktig betydelse som forum för samhällskritik".

En av bokens grundtankar är att ett "ansvarskännande" förhållningsätt var förståeligt eller egentligen nödvändigt och samtidigt hedervärt. Det var av grundläggande betydelse med tanke på Finlands fortbestånd och utveckling; det innebar att man slog vakt om hela landets intressen.

Till detta ansluter sig bokens kanske allra mest centrala röda tråd: lojaliteten i förhållande till Ryssland eller egentligen till kejsaren, i synnerhet under kejsardömets krisskeden. Enbart ifall man förmådde behålla kejsarens förtroende för finländarnas lojalitet, kunde storfurstendömet enligt Klinge utvecklas vidare. För skapandet av förtroendet spelade den allmänna opinionen som höll på att uppstå och därmed universitetet en mycket stor roll.

*

Finländarnas lojalitet har förvisso behandlats tidigare, men Klinge skildrar problemets bestående aktualitet så konkret och mångsidigt ända in i detaljer att temat framträder som det intressantaste i hela arbetet. Han framhäver hur universitetet, som forum för politiskt-ideologiska ställningstaganden och utbildare av statstjänstemän, blev tvunget att betona ansvarskänsla, konstruktivitet, att dämpa jäsning och lugna opinioner fr.a. i förhållande till kejsarmaktens representanter i Finland. Och eftersom universitetet fyllde denna uppgift väl förstärktes dess roll i staten ytterligare.

Men den utmärkta och belysande framställningen stannar inte upp här. Klinge inte bara skildrar allt detta, utan han, enligt min mening på

ett problematiskt sätt, *identifierar sig* med det. För hela 1800-talets del beskriver Klinge hur man "förstod" eller "inte förstod" att välja handlingslinje enligt detta grundintresse. Han frammanar en bild av hur universitetets förutseende ledning – som representerade en "värdig lojalitet" – gjorde sitt bästa för att sköta frågorna på ett förnuftigt sätt, t.o.m. hur dess motpart, Rysslands högsta ledning d.v.s. kejsaren också förstod eller under hård press försökte visa förståelse. Kejsaren avsåg också landets bästa, men hade dessutom ansvar inte bara för Ryssland utan för hela Europa. Tidvis uppstod besvärligheter för universitetets visa och försiktiga ledning då de oförståndiga studenterna eller andra släppte sig lösa.

Med andra ord beskriver Klinge inte bara en viss lång linje. Han representerar också den, placerar in sig i dess förlängning, väljer öppet ett allmännationellt perspektiv. Klings avsnitt är inte bara en undersökning, utan i vissa delar också ett polemiskt dokument över det tänkesätt han beskriver.

Det kan vara att lojalitetslinjen väl kan motiveras i den retrospektiva meningen, att just den var till nytta för Finlands politiska utveckling som slutligen kom att leda ända till självständighet. Men det problematiska är att universitetets ledande skikt på grund av identifikationen framstår som på ett speciellt sätt medvetet om sig själv och samtidigt som en oproblematiserad politisk aktör. Medvetandet om den egna verksamheten och denna verksamhets funktioner smälter s.a.s. samman. Verksamhetens motiv är i alla avseenden förnuftiga och verksamhetens konsekvenser innehåller helt enkelt ett mer eller mindre lyckat förverkligande av dessa strävanden.

Samtidigt blir de följder som var oavsiktliga och i vilket fall som helst osynliga för aktörerna lätt fördolda också för forskaren. Universitetets verksamhet för att försvara landets intressen utåt framträder, men det förblir i stor utsträckning osynligt vad denna roll kom att betyda för universitetets karaktär inåt, dess förhållande till resten av samhället och samhällsgrupperna, inklusive alla de konsekvenser som formade den intellektuella atmosfären. Man kan tänka sig, att identifieringen med Finlands fördel inte bara var en osjälvisk verksamhet i förhållande till kejsarmakten utan också en utgångspunkt för intern social kontroll. Den universitetsintelligentia som representerade frigörelsen från det byråkratiska samhället, representerade emancipationen uttryckligen så att den samtidigt dämpade denna emancipation. Denna paradoxala kombination framgår av många av Klings formuleringar. "Också medborgarsamhället måste vara lojalt i förhållande till Ryssland för att kunna utvecklas ostört", skriver han om Snellmans uppfattning (s. 506). Man utvecklade en sådan "medborgaranda och participation", som skulle "stöda Finlands lojalitet i förhållande till Ryssland". Klinge anser också att liberala reformer enbart kunde åstadkommas uppifrån.

I detta bildgalleri finns en svindlande paternalism, som döljer sig bakom en utrikespolitisk nödvändighet. Samtidigt ter det sig som en ytterst träffande karakteristik av den finländska opinionsatmosfären än idag. Hur väl kristalliserar inte tanken om ett mot staten lojalt medborgarsamhälle de finländska intellektuellas och universitetets statsfixering, själv censur, undvikande av risker, skepsis mot moraliska förpliktelser! Vilken kombination av eld och vatten, ett tvångsäktenskap måhända, men hållbart!

Klinge lyckas visa den här paradoxen därför att han så fullständigt identifierar sig med den utrikespolitiska nödvändigheten. Men av samma orsak ser han inte det finländska intellektuella klimatets grundkaraktär, som han i förbifarten skisserar upp, som ett problem och analyserar det därför inte heller. I sin polemiska utformning möjliggör Klinges arbete i alla fall motsatta läsningar och är därför en synnerligen fruktbar utgångspunkt för diskussion. Boken har samma kvalitet som tilltalar och fångslar i Klinges undersökningar, d.v.s. en ogenerad renodling av en viss linje och samtidigt en viss transparens. Det här är ett sätt och inte det sämsta att få viktiga saker sagda. Just därför är det nästan alltid intressant att läsa Klinge, även om man skulle hysa en annan åsikt.

Risto Alapuro

Socialhistorisk översikt

Pertti Haapala: *Sosiaalihistoria. Johdatus tutkimukseen* [Socialhistoria. Forskningsintroduktion], Suomen Historiallinen Seura. Käsikirjoja 12. 170 s. Helsinki 1989.

Under senare decennier har vi upplevt en stark expansion för forskningsinriktningar som ofta knippas ihop under benämningen socialhistoria. Det är emellertid fråga om mycket mer än det som täcks av det traditionella begreppet socialhistoria. Snarare gäller utvecklingen en tyngdpunktsförskjutning som Eric Hobsbawm redan 1971 i en inflytelserik uppsats betecknade med titeln 'From Social History to the History of Society'. Enligt förespråkarna är det kort sagt inte fråga om ett nytt delområde eller en specialisering, utan om ett nytt sätt att se på historien, ett synsätt och en infallsvinkel som i princip är lika bred som historieforskningen i dess helhet, som Pertti Haapala formulerar sig i sin handbok i socialhistorisk forskning.